

Boštjan M. Zupančič

Zakaj sploh kaj je?

I

Namesto, da bi bil nič. Tako je to vprašanje, kot najbolje temeljno filozofsko vprašanje, zastavil Heidegger. Drevesa so, oblaki so, mesta in ljudje so —, zastavlja pa se vprašanje o tem najnižjem skupnem imenovalcu vsega, kar je. Videz terja, da na to, da stvari so, torej na Bit, gledamo kot na popolnoma prazno abstrakcijo. Vse, kar biva, pač biva, kaj potem? Čisto naključje?

Ne, kot bomo videli, je stvar obrnjena. Bit ni prazna abstrakcija. Bit ni konkretna, je pa vir vse konkretности. Drevesa, oblaki, mesta in ljudje so – v vsej svoji konkretности! -- samo zato, ker so sposojeni od Biti. Te konkretности so minljive variacije *na videz* abstraktne Biti. Še več, njihova realnost je zgolj navidezna. Resnično ni tisto, kar je imanentno (imanenca od latinskega glagola *imaneo*, sem tukaj, obstanem), marveč transcendenca (od latinskega glagola *transcendo*, grem preko, grem onstran). Stephen Hawkins je rekel, do bo človeška v dvesto letih propadla, če si za naselitev ne najde drugega planeta. To je značilna anglosaška pragmatična neumnost, ki ne vidi preko praga svoje imanence. Problem je rešljiv tukaj in zdaj! Samo, da bi se videlo sliko v celoti (*the big picture*) je treba daljnogled obrniti. Konkretности so minljive variacije *na videz* abstraktne Biti. Problem je v dveh besednicah: *na videz*.

Po drugi strani pa je očitno, da si svojo dejanskost vsak človek vzpostavlja sam. Moja dejanskost je deloma drugačna od tvoje. Jezik, ki smo se ga naučili od svojih očetov, je simbolni red, bazen, v katerem vsi plavamo. Kolikor smo v tem bazenu, toliko plavamo v isti bratski amniotični tekočini. Tako občujemo ne le med samo, ampak tudi sami s seboj.

S seboj? Ko se pogledam v ogledalu, vidim sebe? Mar pa ni že otroku jasno, da mora biti točka, s katere prepoznam »sebe«, da mora biti ta točka izven tistega, kar vidim v ogledalu? Ta notranja točka (ontološki zorni kot), ki gleda in pravi: »*To sem jaz*.« Tu so torej trije. Tisti, ki gleda; tisti, ki je prepoznan kot »jaz«; tisti, ki v resnici je.

Slednjega, ki »dejanskost« opazuje od zunaj, samo slutimo. Druga dva, ki se družita v enega (»jaz«), sta od otroštva naprej in za vsakdanjo rabo prepričana, da je to vse, kar je. Ta dvojni jaz, tisti, ki gleda ter tisti, ki je v ogledalu viden —, sta v bazenu besed in simbolov in načel. Tretji – zorni kot -- je sicer ves čas prisoten, a je pozabljen. Toda on je tisti, ki to igro sploh vzpostavlja, deluje izza kulis. »Res« je samo tisto, kar se dogaja na odprtem odru.

Na tem odru tečejo dialogi in monologi. Scenarij je pisan vnaprej. Število besed je omejeno, njihovo slišnost projicirajo v javnost, ki je spodaj v zatemnjeni dvorani. Na robu v sredini odra je sufler, prišepetovalec, ki skrbi, da se besede ne premešajo, da slede rdeči niti scenarija. Aristotel je že vedel, da brez duše te rdeče niti ni.

Duše? Danes bi rekli »edipalizirani ego«. No, kasneje bo jasno, da so besede samo za zmedo, pa pozabimo na to, kaj ta izraz pomeni. Bistvo je drugje in očem nevidno. Danes imamo računalnike.

Računalnik je programiran kos železa, ampak ti programi na njem so v plasteh. Spodaj je bios, za katerega večina ljudi sploh ne ve. Šele na njem so naložena Okna in vsi drugi programi. Vse skupaj nekako deluje, ampak od časa do časa se sesuje. Predvsem, če je teh programov preveč.

Ko se to zgodi, zginе javnost, zginеjo igralci, zginеjo kulise, zginе oder. (Včasih ostane prišepetovalec, ki z besedami poskuša priklicati sceno, ki je ni več.) Mar je mogoče, da je ta realnost tako krhka, tako odvisna od zapletenih besednih iger?

Sistem se resetira. Ampak tu se ta računalniška metafora tudi neha, kajti bios ni isto kot siva eminenca za kulisami; tisti nevidni pravi jaz, tisti čisto zorni kot, ki v resnici je ravno zato, ker ga ni. Oziroma bolje, ki ga v resnici ni ravno zato, ker je. Kaj bi lahko rekli o njem?

O njem lahko rečemo predvsem to, da ni nedosegljiv.

Pustimo ob strani newageovske in predipalne marnje o tem, kako je ego (oder itd.) škodljiv. Ego je kot ogenj: dober sluga pa slab gospodar. Oder je potreben, tu ima Lacan prav; veseloigra imenovana »življenje« teče več ali manj na odru. Tudi je res, da je ta veseloigra v resnici žaloigra toliko, kolikor so njeni igralci odrezani od samih sebe. Nimajo pravice biti to, kar so. Igrati morajo po predvidenem scenariju, se ravnati po tistem, kar jim je naročil veliki režiser (Oče) in tako dalje. Sčasoma igralci pozabijo, da niso, kar se delajo, da so. Vse je do potankosti vnaprej predvideno.

V tej gledališki hiši so torej tri igre. Tista pred-edipalna pravi: *»Ničesar, kar se dogaja na odru, ne gre jemati resno. Očeta ne gre jemati resno. Treba se je osvoboditi družbenih spon. Vse je dovoljeno. Treba se je pretvarjati, da igramo.«* Pred-edipalcem se potem celotna scena od časa do časa sesuje. V temnih in samotnih nočeh se prebude, pa ne vedo, kje so in kdo so.

Potem so tu edipalci, tista *bivša* velika večina, ki v svoji zamejenosti sveto verjame, da je predstava na zunanjem odru tudi vse, kar je. Včasih predstava zdivia v vojno, v podivjano podnebje itd., ampak iztočnice za prekinitev predstave enostavno ni. Gre, kamor gre; iz tega vlaka se izstopiti ne dà.

Na koncu so tu post-edipalci, eksistencialisti, Deleuze in Guattari in tako dalje. Dialektično se ta krožnica vrača v pred-edipalno stanje in Heidegger postane član nacistične stranke. Deleuze in Guattari iz pred-edipalnosti delata post-edipalno ideologijo, kot Pasolini, kot Ridley Scott in David Cronenberg. Dogaja se fibrilacija srčnih ventriklov, ping-pong je vse hitrejši.

Kaj je torej s tistim ontološkim epicentrom, ki ga je lahko zaznal že otrok? Kaj je s tistim zornim kotom, ki ne pretendira na eksistenco? Ki je, kot smo rekli, prav zato, ker ga ni? Zakaj bi bilo zmotno, če bi mu rekli na primer »pravi jaz«?

Odgovor je, kot vsaka resnica, skrajno enostaven. Sejem ničevosti, veseloigra, ki poteka na odru – pred-edipalna sprevrženost (Danny Boyle: »The Shallow Grave« skupaj z »The Beach«) pa je danes že njegov sestavni del —, je stvar napuha. Od vseh grehov je napuh najbolj naglaven. Njegova mati je nevoščljivost – ne-zavedna nevoščljivost, ki je, kot je vedel že Geoffrey Chaucer, morilka vseh vrlin.

Ta napuh je eksistencialen. Eksistencialen je, ker je nekje v otroštvu bil trenutek, ko si je otrok, ki je videl svojo zrcalno podobo, rekel: »*To (in samo to) sem jaz!*!« Trenutek resnice je minil, minil je trenutek svobode. Usodna izbira je bila opravljena, edipalna zamejenost je bila zagrajena. Drug otrok pa je stal pred tem istim ogledalom in je bil manj nespameten. Rekel si je: »*To ne more biti vse.*« Da je to rekel, ni bila samo stvar skromnosti.

Vzrok je v omejenem zaznavanju eksistencialne pozicije.

Kot rečeno, presežek ogledalne slike in njenega odseva, presežek zrcalne prepoznavne -- to ni drugačna istovetnost, ni nekakšen neprepoznan ego izza kulis te refleksije. Ta zorni kot iz ozadja refleksije v ogledalu je v resnici najvišja stopnja ne-skromnosti, ki ni napuh. Slednji je v resnici nezavedna skromnost, temeljno pomanjkanje samospoštovanja —, ampak to je druga in manj zanimiva zgodba.

Ta zorni kot iz ozadja je, če ga ubesedimo v jeziku odra, katerega del pa on ni, čista abstrakcija. Toda tudi to, podobno kot Diotimin nasvet Sokratu v Platonovem »Simpoziju«, grdo zavaja. Diotima pravi Sokratu: »*Če hočeš razumeti, za kaj v resnici gre, razumi, da je do vira tistega, kar je, mogoče priti preko abstrahiranja od posamičnih lepot do spoznanja, da je Lépo eno in da so vse druge posamične lepote le sposojene. Obstajajo le toliko, kolikor participirajo na Lepem.*« Potem so seveda to Platonovo Idejo vsi narobe razumeli.

Predlagam, da temu zornemu kotu namesto »nekaj, kar je abstraktno« rečemo »nekaj, kar ni posamično«. Zorni kot ne le da je, ampak je počelo vsega. Bog, ki se nanaša samo sam nase: »*Sem, ki sem.*« Brez tega počela, z drugo besedo, ni gledališke predstave. Je pa počelo vsega prav zato, ker tako zelo jê, da se ne pusti ujeti v opredelitev, v nekaj, kar naj bi bilo posamično. Izdvojeno od Celote. Locus tega zornega kota je izven »mene«, ko se gledam v ogledalu. Ta nujna ontološka točka zrenja ostaja neopredeljena, ne-ujeta, ni je mogoče zvesti na kaj drugega. Kdor to razume, ker je to doživel, ve, kaj pravi Hegel, da namreč Biti in Niča ni mogoče primerjati. Nimata več skupnega imenovalca.

Predstavo na odru pa je mogoče označiti zelo enostavno. Vse skupaj je navadno protislovje med posamičnim in splošnim, antinomija med partikularnim in univerzalnim. Kaj to pomeni?

No, metafora, ki jo uporabljajo vsi, ki vedo za kaj gre, je prilika o valu in oceanu. Val se hoče razlikovati od oceana, vendar brez oceana, od katerega bi se želel razlikovati, ne obstaja. Partikularno predpostavlja obstoj univerzalnega, a bi rado bilo od njega tako zelo različno (napuh). Val neskromno verjame v svojo posamičnost, kiti se s svojo penasto grivo. Vidi se v ogledalu in si pravi: »*To (in samo to) sem jaz!*!« Val noče verjeti, da povratek v ocean ni resetiranje sistema; boji se »psihotične epizode«, ker misli, da brez ega v času in v prostoru ne bo več kontinuitete. Zato je naš ljubi Lev Milčinski rad citiral nekega svojega bolnika, ki je bil rekel: »*Kdo ni vsaj malo obnorel, ta sploh živel ni.*«

Res, tu je treba vzeti v ozir nekaj, kar imenujejo odpornost (rezilienca). V sanjah se ta odpornost javlja kot skala, na katero se resetirani ego lahko opre. Ko se sistem resetira, bi se reklo v angleškem jeziku: *there must be a rockbottom to fall back upon*. Mora biti nekaj, na kar je mogoče varno regredirati.

Ko se val splakne nazaj v ocean, ostane samo zorni kot. Imena ni več, prikaže pa se svetla elipsa na temnomodrem nebu. Tej elipsi je Parmenides rekel Bit, prapočelo vsega, kar je. Odgovor Heideggeru: »Kaj sploh je samo zato, ker je sposojeno od Biti.«

S tem splaknjenjem, z odplaknjenjem partikularne navlake (sejma ničevosti na samem odru) se zgodi tisto, kar v katoliški teologiji imenujejo epifanija, razsvetljenje. Po tej izkušnji in od nje drugotni doktrini je razsvetljenje izključno stvar božje milosti, to je, zgodi se brez kakršnekoli logične povezave s tistim, kar bi pričakovali. Izključni namen na primer Zen Budizma je dostop do tega razsvetljenja, do satorija.

Vrnimo se za trenutek k zapažanju o tem slavnem zornem kotu. Treba se je vrniti v trenutek iz otroštva, ko nam je to še bilo pristno in prisotno. Opravka imamo s pozicijo (ontološko točko), ki je nekje zunaj koncentričnih krogov šele porajajoče se osebnosti.

Otrok je še zmožen to točko doživljati kot nekaj, kar je bolj resnično od tistega, kar vidi v ogledalu. Vendar to točko določno sluti. Ne more je niti opredeliti, niti imenovati. Ve, da obstaja. Jo čuti. Da mora v notranjem krogu biti to zrenje, s s stališča katerega je mogoče reči: »*To sem jaz*«. Jasno, te točke ni mogoče opredeliti, saj v tem pa je celotna zgodba. Vse ostalo, tako imenovano »življenje«, je potem le razdelava sejmske dialektike med splošnim in posamičnim, med univerzalnim in partikularnim. Pravi človek je bil, preden je sploh začel živeti, že žrtvovan jeziku, družbi.

Naj vas te besede ne prestrašijo. Gre le za to, da smo ljudje nesrečni natanko toliko, kolikor smo nenehno ujeti v to protislovje. Če se ne resetiramo, sploh nismo živeli.

Toda v trenutku, ko se resetiramo, ko odmremo svojemu napuhu in vsem igricam na odru, se tako imenovana dejanskost kot rokavica obrne navzven. Kar je bilo prej posledica, postane vzrok. Če bi sledili na videz praktičnemu Diotiminemu nasvetu, bi rekli, da empirično izkustvo posamičnih lepot vodi do splošne Lepote (Modrosti, Pravičnosti itd.— kajti tu je vse Eno, enotno in nedeljivo). Res pa je ravno nasprotno.

Ko se rokavica obrne navzven, postane nekaj apriori očitno. Tu seveda ne gre za kognitivno operacijo, ampak za doživetje (za razsvetljenje, za epifanijo, za satori). Od tistega trenutka naprej je apriori očitno, da so vse lepote, dobrote, modrosti, pravičnostne operacije itd. – le bolj ali manj potvorjen približek nečesa, kar je Eno. Dobro je Eno; Lepota je Ena; Pravičnost je Ena – in vse skupaj je Eno. To Eno je Bit, Etre, Sein, Ideja.

Vse izvira iz Ideje, Bit je tista, ki daje realnost vsemu, kar posamično je. Ampak ko enkrat je, ko se opredeli kot nekaj posamičnega, potem je že odtujeno, zlagano, neresnično. Edino, kar je pristno in resnično, je tisto spočetno, kar navdse enostavno in samo Je.

To, kar res jê —, kaj je lahko bolj naravno!, se lahko nanaša samó sâmo nase. Bog: »*Sem, ki sem*.«